

ตุง: ความเป็นมงคลและอวมงคล ความหมายที่ทับซ้อน
BUDDHIST BANNER: AUSPICIOUS AND INAUSPICIOUS,
THE OVERLAPPED MEANING

เนตรชนก แดงทับทิม*

Natchanoke Taengtabtim

ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร
Department of Art History, Faculty of Archaeology, Silpakorn University

Received: 14 June 2021

Accepted: 16 September 2021

บทคัดย่อ

ตุง เป็นวัตถุศิลปกรรมที่ปรากฏใช้งานในหลายหน้าที่และหลายโอกาส ทั้งในงานมงคลและอวมงคล จากหลักฐานทางศิลปกรรมและวัตถุศิลปกรรม ที่พบตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 20-21 แสดงให้เห็นถึง การเป็นเครื่องสักการบูชาพระสัมมาพุทธเจ้า พระบรมสารีริกธาตุและพระธาตุในพุทธศาสนามาแต่เดิม โดยปรากฏเป็นรูปแทนเทวดา ซึ่งพบหลักฐานในงานจิตรกรรม จนกระทั้งพุทธศตวรรษที่ 24 เป็นต้นมา ได้คลี่คลายความหมายและการใช้งาน ไปสู่การเป็นเครื่องอุทิศแด่ผู้ตาย เช่น ตุงสามหางและตุงเหล็กตุงทอง ที่ใช้ในการแก้กรรมหนัก ปรากฏแพร่หลายในงานศพ ซึ่งเป็นงานอวมงคลด้วย จากการศึกษาพบว่า คัมภีร์ที่มีผลต่อการกำหนดหน้าที่การใช้งานของตุง ได้แก่ คัมภีร์ประเภทอนิสงส์ ที่เขียนขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 24

แม้ว่าการใช้งานตุงนั้น เกี่ยวข้องกับการอุทิศแด่ผู้ตายและได้คลี่คลายไปเป็นวัตถุเพื่อปกป้องจากผลกระทบที่ร้ายแรงได้ แต่การใช้งานตุงเพื่อการสักการบูชา ยังคงปรากฏอยู่ และยังคงความหมายอันเป็นมงคล แม้ว่าจะถูกนำไปใช้ในงานอวมงคลก็ตาม

คำสำคัญ: ตุง, พุทธศาสนา

* ผู้ประสาน: เนตรชนก แดงทับทิม

อีเมล: noklek12@gmail.com

Abstract

Tung is an art object that appears to be used in many functions and occasions both in auspicious and inauspicious events. From the evidence of art and objects of art since 14th-15th centuries showing the worship of lord Buddha, Buddha's relics and relics in Buddhism originally by appearing as a representation of an angel which found evidence of painting. Until 19th centuries onwards, the meaning and usage have been unraveled to the dedication of deceased such as Tung sam-Hang and Tung-Lek tung tong used for retribution of serious karma and appear widely at funerals which is also an inauspicious event. The study found that Scriptures that affect the function of Tung are scriptures of merit type that written during the 19th centuries.

Although the use of Tung related to the devotion to the deceased and as an object to protect one from catastrophic retribution, using Tung as an object of worship still appearing and retaining its auspicious meaning even if it is used in the auspicious event.

Keywords: Tung, Buddhist banner

บทนำ

ตุ่ง ถูกใช้งานต่อเนื่องอย่างยาวนานนับศตวรรษ จนถึงปัจจุบัน ยังเป็นวัตถุศิลปกรรมที่ถูกใช้งานอย่างแพร่หลาย ทั้งในงานเฉลิมฉลองสมโภช การตกแต่งและในฐานะเครื่องสักการบูชาและเครื่องอุทิศ ซึ่งอาจเรียกว่าเป็นงานพุทธศิลป์อย่างหนึ่งได้ โดยเป็นวัตถุที่เป็นมงคลและสื่อถึงความปรารถนาในชีวิตหน้าตามความเชื่อ ในบริบททางพุทธศาสนา โดยเฉพาะกลุ่มคนไท ในล้านนา ตุ่งมีรูปแบบและการใช้งานที่หลากหลาย ครอบคลุมทั้งงานมงคลและงานอวมงคล ตุ่งบางประเภท เคยปรากฏหลักฐาน ว่าเป็นสิ่งของมงคลเพื่อการบูชาต่อมาได้ปรากฏใช้ในงานอวมงคล ในฐานะเครื่องอุทิศให้แก่ผู้ตาย เป็นต้น หรือในวรรณกรรมประเภทตำนาน ได้ปรากฏการใช้งานตุ่งเพื่อแก้กรรมหนัก ซึ่งไม่ปรากฏหลักฐานมาก่อนหน้า การศึกษานี้จึงจะย้อนกลับไป เพื่อตรวจสอบ หาความหมายของตุ่ง ทั้งที่ปรากฏในศิลปกรรม

วรรณกรรม เอกสารโบราณและงานประเพณีพิธีกรรม ที่ยังคงสืบเนื่องมาในปัจจุบัน เพื่อหาความหมายของแนวคิด การใช้ผ้าเพื่อการสักการะชนิดนี้ อย่างเป็นลำดับตามห้วงเวลา เพื่อเข้าใจถึงคติความเชื่อและจุดเปลี่ยน การความคลี่คลายความหมายของตุ่ง ในระยะเวลา ราวห้าศตวรรษที่ผ่านมา ซึ่งแสดงความเปลี่ยนแปลงแนวคิดการใช้งานไปบ้าง โดยได้รับอิทธิพลจากคัมภีร์ประเภทอานิสงส์ ซึ่งมีทั้งที่เขียนขึ้นใหม่และคัดลอกมาจากของเดิม ในราวพุทธศตวรรษที่ 24 เป็นต้นมา ก่อให้เกิดความเชื่อ รูปแบบการใช้งานและประเพณีปฏิบัติ บางอย่าง ที่ไม่ปรากฏมาก่อนในช่วงศตวรรษที่ 20-21

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อตรวจสอบและค้นหาความหมายที่แท้จริงของตุ่งในล้านนา ว่าเป็นวัตถุประสงค์พิธีกรรมที่ทำหน้าที่อย่างไร ระหว่างความเป็นมงคลกับความเป็นอวมงคล ในสังคมพุทธศาสนาในปัจจุบัน ซึ่งตุ่งถูกใช้งานในหลายหน้าที่และหลายโอกาส นับตั้งแต่อดีตสู่ปัจจุบันเป็นเวลาไม่น้อยกว่า 500 ปีมาแล้ว
2. เพื่อตรวจสอบการใช้งานตุ่งบางประเภท ที่ปรากฏในประเพณีและพิธีกรรมทั้งงานมงคลและงานอวมงคล

วิธีดำเนินการวิจัย

1. ศึกษารวบรวมและตรวจสอบตุ่ง ที่ปรากฏในงานศิลปกรรมและวรรณกรรม รวมทั้งที่ปรากฏในประเพณีพิธีกรรม โดยไล่เรียงตามลำดับช่วงเวลา เพื่อศึกษาความเปลี่ยนแปลงด้านความหมายและการใช้งานที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาต่าง ๆ กัน
2. การสำรวจภาคสนาม ทั้งในแหล่งที่ปรากฏศิลปกรรมและแหล่งชุมชนที่ยังมีการใช้งานตุ่ง
3. นำผลจากการสำรวจภาคสนาม มาประมวลร่วมกับเอกสาร วรรณกรรมและศิลปกรรม
4. สรุปและอภิปรายผล โดยการวิเคราะห์หลักฐานที่พบ เปรียบเทียบกับแนวคิดการใช้งานที่สืบเนื่องจากอดีตมาจนถึงปัจจุบัน

พื้นที่ศึกษา

ในการวิจัยนี้ มีขอบเขตการสำรวจและเก็บข้อมูลในจังหวัดเชียงใหม่ บริเวณที่เป็นพื้นที่ตั้งชุมชนของชาวไตลื้อ ได้แก่ อำเภอสันกำแพง อำเภอดอยสะเก็ดและอำเภอแม่อน รวมทั้งชาวไตยวนในเขตเดียวกันและอำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ และอำเภอเมือง อำเภอปัว และอำเภอทุ่งช้าง จังหวัดน่าน

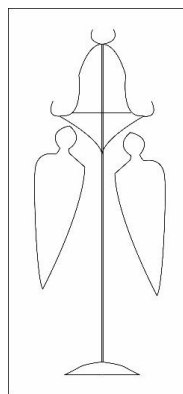
เครื่องมือที่ใช้ศึกษา

อุปกรณ์การถ่ายภาพ และคอมพิวเตอร์

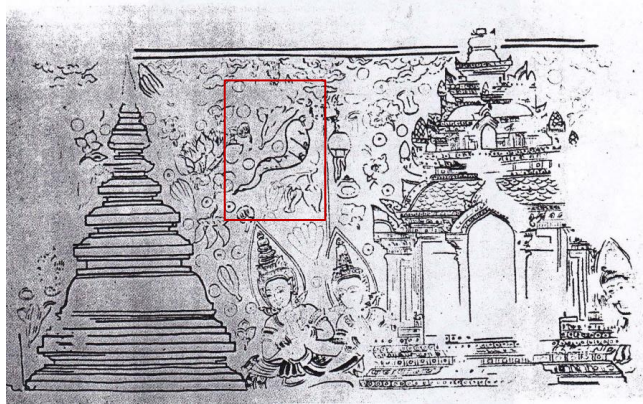
สรุปผลการวิจัย

หลักฐานทางศิลปกรรมของตุ่ง ที่เก่าที่สุด ชุดพบที่กรุฮอด วัดดอกเงิน อ.ฮอด จ.เชียงใหม่ อายุราวพุทธศตวรรษ 21 (สันติ เล็กสุขุม, 2555) พบตุ่งเหล็กดุนทองจำลอง มีลักษณะเป็นแผ่นโลหะและแผ่นเงิน ตัดเป็นรูปร่างคล้ายมนุษย์ คือมีส่วนหัวและบ่า ปลายเรียวแหลม (รูปที่ 1) นอกจากนี้ ยังปรากฏภาพตุ่งในพระบฏที่ขุดค้นได้ในคราวเดียวกัน แขนงอยู่ที่ยอดเสาข้างปราสาทไพชยนต์โดยแขวนคู่กับโคมประทีป (รูปที่ 2) จากหลักฐานที่ขุดค้นได้ที่กรุฮอดในคราวนั้น แสดงให้เห็นลักษณะของตุ่ง 3 ประเภท คือ

1. ตุ่งเหล็กดุนทองจำลอง
2. ตุ่งที่แขวนยอดเสา
3. พระบฏ ซึ่งจะไม่รวมอยู่ในเนื้อหาของบทความนี้

รูปที่ 1 ตุ่งเหล็กดุนทอง ที่ขุดพบที่กรุฮอด วัดดอกเงิน อ.ฮอด จ.เชียงใหม่
และรูปลายเส้นตุ่งเหล็กดุนทอง

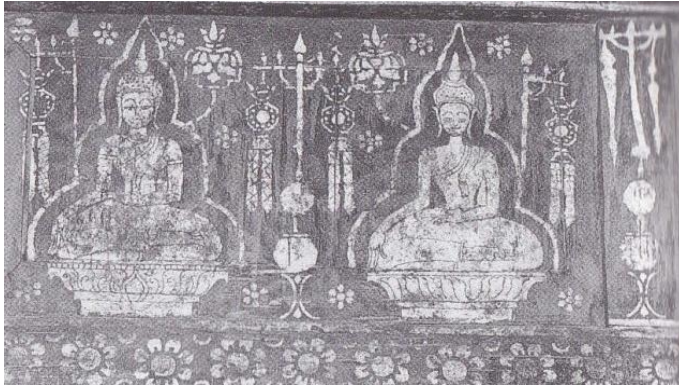

รูปที่ 2 ภาพลายเส้นจากภาพพระบฏ กรุฮอด (กรมศิลปากร, 2515) ตุงเหล็กตุงทอง

การพบตุงเหล็กตุงทองจำลองในกรุฮอด แสดงถึงประเพณีการบรรจุสิ่งของอันเป็นมงคลลงในกรุพระเจดีย์ ดังเช่น วัดถุมงคลจำนวนมาก ที่พบในกรุพระปรารค์ วัดราชบูรณะ ซึ่งสร้างขึ้นในสมัยเจ้าสามพระยา พุทธศตวรรษที่ 20 (กรมศิลปากร, 2550) พบการบรรจุสิ่งของมีค่าหรือพระพุทธรูป พระพิมพ์ พระคุนนุน แผ่น โลหะทองคำและของจำลองต่างๆ เพื่อเป็นพุทธบูชา จากการตรวจสอบด้านวรรณกรรมประเภทตำนานต่างๆ ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20-21 ไม่ปรากฏว่ามีการกล่าวถึงตุงเหล็กตุงทองที่ใช้ในฐานะเครื่องอุทิศให้แก่ผู้ตายในระยนี้ ในที่นี้จึงน่าจะเชื่อได้ว่าตุงเหล็กตุงทองที่พบในกรุฮอด ควรจัดอยู่ในฐานะเครื่องบูชา

จากหลักฐานศิลปกรรมที่พบต่อมา ได้แก่ ภาพตุง ที่มีรูปร่างคล้ายตุงเหล็กตุงทองที่พบในกรุฮอด ในภาพลายคำ วิหารวัดปงยางคก จ.ลำปาง ซึ่งถูกกำหนดอายุไว้ในราวพุทธศตวรรษที่ 23 (สุรพล ดำริห์กุล, 2544) ภาพลายคำแสดงภาพอดีตพุทธเจ้าสลักคันด้วยเสาประดับโคมประทีปในฐานะเครื่องสักการะและปรากฏเป็นเสาแขวนตุงเหล็กตุงทอง 2 ตัวอยู่ด้านข้าง หากพิจารณาจากรูปแบบจิตรกรรมอดีตพุทธเจ้าที่ปรากฏในระยะใกล้เคียงกันเช่น ที่กรุพระปรารค์วัดมหาธาตุ ราชบุรี ปรากฏรูปของบุคคลคันระหว่างอดีตพุทธเจ้า ซึ่งสันติ เล็กสุขุม สันนิษฐานว่า อาจเป็นรูปของเทวดาหรือพราหมณ์ (สันติ เล็กสุขุม และ กมล ฉายาวัดนะ, 2524) รวมทั้งแนวคิดนี้ ปรากฏในงานสถาปัตยกรรมที่บริเวณฐานชั้นล่างของเจดีย์วัดป่าสัก เมืองเชียงใหม่ (ศักดิ์ชัย สายสิงห์, 2556) โดยปรากฏซุ้มเทวดา 4 ซุ้มคันระหว่างซุ้มพระพุทธรูป 3 ซุ้ม ซึ่งเป็นงานในระยะเดียวกับวัดฤๅษีศิลปกรรมที่พบในกรุฮอด จึงเป็นเครื่องยืนยันได้ว่า ตุงเหล็กตุงทองเป็นตัวแทนสัญลักษณ์ความเป็นมงคลประการหนึ่ง

ซึ่งอาจหมายถึงการแทนรูปเทวดาหรืออยู่ในฐานะของเครื่องบูชาพุทธเจ้า ตามแนวคิดของการแทรกรูปเทวดาลงระหว่างภาพอดีตพุทธเจ้า ที่ได้ปรากฏมาแล้วในแบบแผนงานจิตรกรรม

รูปที่ 3 ภาพลายคำที่วัดปรางค์ก จ.ลำปาง

หากนำภาพลายคำที่วัดปรางค์ก จ.ลำปาง เปรียบเทียบกับงานจิตรกรรมฝาผนังที่ถ้ำโปวิน ตอง ในสหภาพพม่า จะพบว่าในฉากอดีตพุทธเจ้านั้น ปรากฏวัตถุประเภทเครื่องสักการบูชาที่มีรูปร่างคล้ายตุงอยู่เป็นจำนวนมาก โดยภาพจิตรกรรมที่ถ้ำโปวิน ตอง ภาพในส่วนนี้ถูกกำหนดอายุได้ราวครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 23 เนื่องจากมีรายชื่อผู้อุปถัมภ์จารึกไว้ที่ถ้ำที่ 480 (Munier & Aung, 2007)

รูปที่ 4 ภาพจิตรกรรมจากถ้ำโป วิน ตอง หมายเลข 480 ทางเข้าที่ 4

เอกสารด้านวรรณกรรม ที่ได้พบข้อความเกี่ยวกับการถวายตุงเหล็กตุงทองว่า การถวายตุงเหล็กตุงทองและตุงดินจะช่วยให้พ้นจากวิบากกรรมเช่น การเป็นเปรต ในกรณีของพระสงฆ์ที่เมื่อมีชีวิตอยู่ กระทำบาปกรรมหนัก ต้องถวายตุงเหล็กตุงทองและตุงดิน” (ทวี สว่างปัญญากร, 2527) ในตำนานเมืองยอง ปัจจุบันมี 15 ลำนวน ปรีวรตแล้ว 6 ลำนวน ไม่พบว่าใครเป็นผู้แต่งและแต่งขึ้นในสมัยใดแน่นอนและมีการเขียนเติมต่อกันเรื่อยมา เรื่องราวในตำนาน ปรากฏเนื้อหาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 21 และจบลงที่พุทธศตวรรษที่ 24 จึงยากจะชี้ชัดว่า การใช้ตุงเหล็กตุงทองเพื่อแก้กรรมหนักนั้น เป็นแนวคิดที่เริ่มขึ้นในช่วงเวลาใด แม้มีนักวิชาการที่ได้ตีความตำนานและวิเคราะห์ถึงเนื้อเรื่องตอนที่มีการใช้ตุงเหล็กตุงทองว่าน่าจะอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 22 แต่ยังเป็นการยากจะระบุชัดเพราะอาจเป็นการเขียนเพิ่มเติมขึ้นในภายหลังเพื่อเสริมสร้างความศักดิ์สิทธิ์ของพระธาตุจอมยองก็เป็นได้ หากแต่มีวรรณกรรมอีกประเภทหนึ่งเรียกว่า คัมภีร์โบลานประเภทอานิสงส์ ที่กล่าวถึงตุงเหล็กตุงทองไว้ คืออานิสงส์ตุงเหล็กตุงทองอย่างน้อย ๒ฉบับ เช่น จากวัดดอกแดง อ.ดอยสะเก็ดและวัดสันขวาง อ.พร้าว จ.เชียงใหม่ ที่ได้ปรีวรตแล้ว ความว่า “ตุงเหล็กตุงทองใช้ในการอุทิศให้บรรพบุรุษในกรณีการตายที่ผิดธรรมชาติ โดยถือว่าการทำบุญด้วยตุงชนิดนี้ได้อานิสงส์มาก” (แสวง มาละแซม, 2538) คัมภีร์โบลานล้านนา ได้มีการคัดลอกสืบต่อกันมาเป็นประเพณีตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 21 เป็นต้นมา จนกระทั่งพุทธศตวรรษที่ 22-23 เกิดการชะลอการคัดลอกคัมภีร์โบลานเมื่อเข้าสู่การปกครองของพม่า ยุคทองของการคัดลอกคัมภีร์โบลาน ได้กลับมาแพร่หลายมากอีกครั้งในช่วงพุทธศตวรรษที่ 24 (สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2549) โดยอักขระวิธีในการแต่ง สะท้อนว่า เป็นคัมภีร์รุ่นหลังลงมาแล้ว อีกทั้งวรรณกรรมประเภทดังกล่าวพบหลักฐานที่เก่าแก่ที่สุดในพุทธศตวรรษที่ 24 (พระมหาสิงค์คำ รักษาป่า, 2543) แสดงให้เห็นหน้าที่การใช้งานตุงเหล็กตุงทองในสังคมขณะนั้น ในฐานะเป็นวัตถุเพื่อการอุทิศให้คนตายใช้ในการแก้ไชกรรมหนัก ซึ่งแตกต่างจากแนวคิดวัตถุประเภทเครื่องบูชา ที่สะท้อนในตุงเหล็กตุงทองที่พบในกรุฮอดที่ได้กล่าวไว้ข้างต้น

ในปัจจุบัน ตุงเหล็กตุงทองยังพบเห็นได้ทั่วไปในภาคเหนือ โดยใช้วางบนโลงศพ ร่วมกับวัตถุทางพิธีกรรมอื่นๆเช่น บาตรพระ มะพร้าวแกะปอกเปลือก ชันข้าวตอกดอกไม้ เป็นต้น มีคำอุทิศถวายที่บริเวณฐานตุง หลังจากใช้งานเสร็จแล้ว มักนำไปทิ้งที่ป่าช้าหรือถวายไว้ในวัด เมื่อจะนำมาใช้เมื่อมีงานศพเกิดขึ้น จะซื้อจากวัด โดยจะไม่มีการนำกลับไปยัง

บ้านของผู้ตาย ด้วยเหตุว่าเป็นของใช้ในงานอวมงคล (อานุกาพ นันติ, สัมภาษณ์, 13 เมษายน 2562)

จะเห็นได้ว่า ช่วงเวลาที่ปรากฏความเชื่อเรื่องการอุทิศตุ่มเหล็กตุ้งทองให้ผู้ตายนั้น เริ่มปรากฏชัดในวรรณกรรมประเภทอาณิสสส์ สมัยพุทธศตวรรษที่ 24-25 เป็นต้นมา นอกจากนี้ยังมีตุ้งอีกประเภทหนึ่ง ที่เรียกว่า ตุ้งสามหาง ที่มีรูปร่างคล้ายคน พบใช้ในงานศพ และการแห่หน้าหน้าขบวนศพของชาวล้านนาทั้งระดับเจ้านายและสามัญชนสืบมาจนปัจจุบัน อีกประเภทหนึ่งด้วย

ตุ้งสามหาง

ตุ้งสามหาง พบเป็นหลักฐานในศิลปกรรมที่เก่าแก่ที่สุด ในรอยพระพุทธรูป วัดบ้านเปียง อ.สันป่าตอง จ.เชียงใหม่ ที่ถูกกำหนดอายุไว้ราวพุทธศตวรรษที่ 24 (ดิ ครอคโค และเวอร์จิเนีย แมคคีน, 2555) ปรากฏรูปตุ้งสามหางอยู่บริเวณใต้บัวพระบาทขวา ซึ่งการบูชารอยพระพุทธรูปนั้น เป็นสิ่งมงคลอย่างไม่ต้องสงสัย เพราะปรากฏใช้แทนหรือเทียบเท่ากับการบูชาพระพุทธรูปในหมู่ชาวพุทธอย่างแพร่หลายมาไม่น้อยกว่าพุทธศตวรรษที่ 11-13 ในดินแดนไทย (นันทนา ชุตินันท์, 2533) ตุ้งสามหางในรอยพระพุทธรูปที่วัดบ้านเปียง อ.สันป่าตองนั้น ย่อมแสดงให้เห็นถึงสัญลักษณ์อันเป็นมงคล ดังที่ปรากฏรูปปฏึกาหรือธง อันเป็นหนึ่งในสัญลักษณ์มงคล 108 ข้อที่ว่า ธชกะปฏึกา ซึ่งแปลว่าธงชัย ธงแผ่นผ้าหรือแผ่นผ้าทอง (พระเทพวัชรธรรมาภรณ์ สุรพงษ์ จานวโร, 2540) แม้ว่ารูปสัญลักษณ์ของธงผืนผ้าในมงคล 108 จะไม่ใช่ธงสามหางและจัดอยู่ในหมวดเครื่องสูง อาจแสดงว่าตุ้งสามหางในรอยพระพุทธรูปที่วัดบ้านเปียงนั้นมีรายละเอียดท้องถิ่น ซึ่งแตกต่างออกไปจากรอยพระพุทธรูปอื่นๆโดยทั่วไปและน่าจะเชื่อได้ว่าตุ้งสามหางในสังคมล้านนามาแล้ว ก่อนพุทธศตวรรษที่ 24 ในฐานะสิ่งของมงคลประเภทหนึ่งด้วย

(ก)

(ข)

รูปที่ 5 (ก) รอยพระพุทธรูปไม้ วัดบ้านเปียง อ.สันป่าตอง จ.เชียงใหม่

(ข) ภาพขยายตุ้งสามหางในรอยพระพุทธรูปไม้ วัดบ้านเปียง อ.สันป่าตอง จ.เชียงใหม่

ตุ้งสามหาง พบเห็นได้ในการใช้น้ำหน้าขบวนศพของชาวล้านนาปัจจุบัน โดยตุ้งนี้ถูกใช้น้ำหน้าขบวนแห่ปราสาทศพ นักหัตถศิลป์ โดยการศึกษาของอภิธาน สมใจ ได้ให้รายละเอียดว่า “.....ตุ้งสามหาง มีลักษณะคล้ายกับคน ส่วนล่างตัดเป็นแฉกสามแฉกหรือสามหาง เป็นธงปักไว้ที่ข้างโลงศพ” (อภิธาน สมใจ, 2541) จากนั้นได้สรุปความจากคำอธิบายเรื่องตุ้งของ ศาตราจารย์แสง มนนิทรร ไว้ว่า “.....ในการนำศพไปป่าช้า ใช้ตุ้งยาว 1 คอก ทำเหมือนรูปคน ถือน้ำศพ ตุ้งศพนี้ทำด้วยกระดาษสา..เนื่องด้วยพิธีศาสนาถือว่าได้บุญแรงหรือทำอุทิศให้ผู้ตาย...” โดยคำบรรยายภาพประกอบของอภิธาน สมใจเขียนว่า “ตุ้ง 3 หาง รูปเทวดา” แสดงให้เห็นว่า อภิธาน สมใจ ตีความว่าตุ้งสามหางในที่นี้คือ ตัวแทนเทวดา ส่วนนักวิชาการท่านอื่นได้ตีความตุ้งสามหางไว้เช่นกัน ตัวอย่างเช่น เบญจพล ประณิตศิลป์ กล่าวว่า

“จากลักษณะตัวตุ้งที่เหมือนเทวดา เชื่อว่า เป็นสัญลักษณ์แทนเทวดาเพื่อนำทางดวงวิญญาณผู้ตายไปสู่สวรรค์ เกิดจากความเชื่อที่ว่า เมื่อคนตายไปแล้วดวงวิญญาณจะไปสู่สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เพื่อไปกราบพระเกศแก้วจุฬามณี...” (เบญจพล สิทธิประณีต, 2549) ส่วนการศึกษาของมณี พยอมยงค์ กล่าวว่า ตุ้งสามหางเป็นเครื่องหมายของเทพดาบนสวรรค์ โดยอ้างถึงพระธรรมบทเรื่องมัญญกุนทรี ภาค1 (มณี พยอมยงค์, 2548) และปรากฏในอานิสงส์ล้างคาบในฐานะเครื่องบูชาศพ ซึ่งเป็นความแนวคิดสองประการที่แตกต่างกันระหว่างตุ้งสามหางที่หมายถึงตัวแทนของเทวดากับการใช้เป็นเครื่องสักการะศพ ที่น่าสนใจ

คือ ศาตราจารย์แสง มนวิฑูร เรียกตุงสามหางว่า ตุงศพและไม่ได้ตีความว่าเป็นตัวแทนเทวดา เหมือนกับนักวิชาการท่านอื่นๆ หากแต่ระบุว่า เป็นการอุทิศให้แก่ผู้ตาย ซึ่งในประเด็นนี้ ผู้ศึกษาเห็นด้วยว่า ทั้งตุงสามหาง จัดเป็นเครื่องอุทิศแก่ผู้ตาย ในลักษณะเดียวกับการสร้าง พระพุทธรูปที่มักมีจารึกชื่อผู้สร้างถวายไว้ที่ฐาน ที่ปรากฏมาแล้วในพระพุทธรูปล้านนา กลุ่มหนึ่ง ที่มีคำอุทิศถวายมักกล่าวถึงผู้สร้าง วัตถุประสงค์ของการถวาย เช่น เพื่อให้ถึงนิพพาน หรือให้พบพระศรีอาริย์เมตไตรย (ศักดิ์ชัย สายสิงห์, 2556) บางครั้งเราจึงพบว่า บนตัวตุงสามหาง อาจเขียนชื่อผู้ตายหรือรูปตัวเป้งประจำปีเกิดของผู้ตายไว้ด้วย ด้วยเจตจำนงในการอุทิศให้กับผู้ตาย มากกว่าจะเป็นการสื่อความหมายถึงการแทนตัวผู้ตาย ทำให้บุคคลผู้มาสักการะศพ จดจำได้ง่ายดังที่มีความเข้าใจกัน ในปัจจุบัน หลังจากการใช้งานเสร็จแล้วจะแขวนทิ้งไว้ใกล้ป่าช้า โดยไม่นำกลับมาบ้านผู้ตาย ด้วยถือว่าเป็นของที่ใช้นในงานอวมงคล (พรทิพย์ เนตรทิพย์, สัมภาษณ์, 1 ตุลาคม 2561)

ในด้านเอกสาร พบการกล่าวถึงตุงสามหาง ในฐานะตุงนำหน้าขบวนศพในวรรณกรรม เวสสันดรชาดก ฉบับสร้อยสังกร งานวรรณกรรมในพุทธศตวรรษที่ 25 บรรยายถึงขบวนแห่ศพของชุกในกัณท์มหาราชไว้ว่า “ผู้ปาดเปียวหื้อดั่งไฟ เขารั่วไรโคกต้อง พร่องก็พ้อนดำสาฬส ผุ่งหลังขดหื้อถือตุง ผุ่งเป็นลูงหื้อถึงขอ.....” (พระธรรมราชานุวัตร, 2508) ทั้งนี้วรรณกรรม เวสสันดรชาดก ฉบับสร้อยสังกรเป็นที่นิยมมากในปลายพุทธศตวรรษที่ 25 รวมทั้งคัมภีร์ไบเบิลเรื่องอาณิสสส์ล้างคาบที่กล่าวถึงตุงสามหางเป็นเครื่องสักการะศพนั้น เป็นการสะท้อนภาพคติความเชื่อ ที่ใช้ตุงสามหางในงานอวมงคลแล้วในพุทธศตวรรษที่ 25

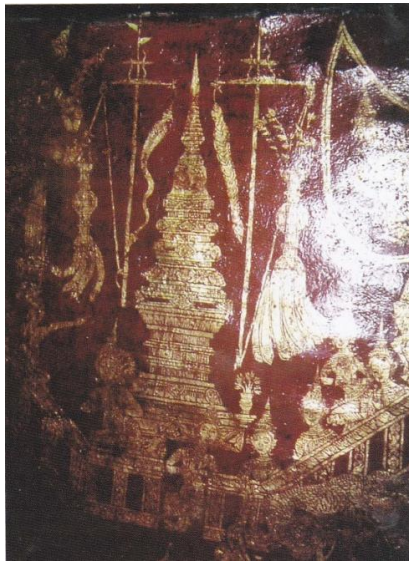
ตุงใจที่ใช้เป็นพุทธบูชาในฐานะเครื่องสักการะ (ในรูปที่ 2)

ตุงในภาพพระพุทธรูปที่พบที่กรุฮอด ลักษณะคล้ายตุงใจ ซึ่งมักแขวนตามสิ่งปลูกสร้าง ที่ทำการเฉลิมฉลอง (ปอยหลวง) หรือปักไว้หน้าวัดมีอาณิสสส์มาก (สงวน โชติสุขรัตน์, 2553) ตุงใจ มักทำรูปแบบที่เรียบง่าย ใช้ไม้ไผ่เหลาเป็นลำเล็กสอดแทนเส้นพุ่ง สลับเป็นชั้นๆ หรืออาจเป็นการทอผสมการถัก บางครั้งอาจมีแม่ลายรูปช้างหรือพระธาตุ เพียง 1-2 แม่ลาย มักปักไว้ในงานเทศกาลงานบุญสำคัญทางพุทธศาสนาและใช้ภายนอกอาคารมากกว่าภายในวิหาร เป็นเครื่องหมายแห่งมงคลและความรื่นรมย์ยินดี แต่ขณะเดียวกันก็มีความเชื่อว่าการถวายตุงใจ จะช่วยให้วิญญาณบรรพบุรุษรอดพ้นจากการตกสู่นรกได้ด้วยเช่นกัน

สำหรับความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องกุศลจากการบูชาพระธาตุด้วยตุงนั้น ปรากฏในอรรถกถามัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ เทวทูตสูตร สุนฺดรวรรค ความว่า “...ทมพินันได้บุชาวา

กาลเจดีย์ใกล้สุมนคีรีวิหารด้วยแผ่นผ้าแดง ต่อมาเขาบังเกิดใกล้อุสสทนรก พอได้ยินเสียง เปลวไฟเท่านั้น จึงระลึกถึงแผ่นผ้าที่ตนบูชาไว้เขาจึงได้ไปเกิดในสวรรค์ แม้อีกคนหนึ่งเมื่อ ถวายผ้าสาฎกเนื้อหยาบแก่ภิกษุหนุ่มผู้เป็นบุตรก็ได้วางไว้แทบเท้า ในเวลาใกล้ตาย เขาจะถือนิมิตรว่า ปฏะ ปฏะ แม้เขาก็บังเกิดใกล้อุสสทนรก ครั้นระลึกถึงผ้าสาฎกนั้นเพราะเสียง เปลวไฟ ก็ได้เกิดในสวรรค์...” (พระพุทธโฆสเถระ, 2552) จากข้อความในอรรถกถา สะท้อนความคิดสองประการด้วยกันคือ การบูชาพระธาตุด้วยตุงนั้นเป็นมงคลและเป็นกุศล ในขณะเดียวกันยังมีอานิสงส์ช่วยให้พ้นจากการตกนรกได้ด้วย

ส่วนหลักฐานทางศิลปกรรม การบูชาพระธาตุเจดีย์ ปรากฏหลักฐานในงานจิตรกรรมหลายแห่ง เช่น ลายคำวิหารวัดปราสาท อ.เมือง จ.เชียงใหม่ (รูปที่ 6) กำหนดอายุได้ในกลางพุทธศตวรรษที่ 24 (สุรพล ดำริห์กุล, 2544) ส่วนในภาพพระบรมวัตตปงสนุก (รูปที่ 7 ก)) กำหนดอายุไว้ราวพุทธศตวรรษที่ 25 (ชาญคดี อารณ อารณ, 2556) ปรากฏรูปธงบูชาบนเสาหงส์สองข้างพระเจดีย์จุฬามณี เหมือนกับการแขวนตุงเป็นคู่บนเสารูปหงส์ในรูปจิตรกรรมเจดีย์จุฬามณี (แบบพม่า) ในฉากพระเนรมิตราชทรงราชรถเยี่ยมมรกและสวรรค์ที่วิหารวัดภูมินทร์ ซึ่งถูกกำหนดอายุไว้ในต้นพุทธศตวรรษที่ 25 (ภาณุพงษ์ เลหาสม, 2541) (รูปที่ 7 ข)) จึงอาจกล่าวได้ว่า ตุงเจียนั้นเป็นของมงคลสืบมาจนปัจจุบัน

รูปที่ 6 ลายคำวิหารวัดปราสาท อ.เมือง จ.เชียงใหม่

(ก)

(ข)

รูปที่ 7 (ก) ตุง ในภาพพระภู่วัดปงสนุก จ.ลำปาง

(ข) รูปจิตรกรรมเจดีย์จุฬามณี วิหารวัดภูมินทร์ ด้านผนังทิศตะวันตก

นอกจากนี้ยังปรากฏอีกหลายตัวอย่างในลักษณะตำนาน เช่นการบูชาพระธาตุในตำนานพระธาตุดอยตุง รวมทั้งข้อความที่ปรากฏในตำนานอีกหลายฉบับล้วนกล่าวถึงธงปฎากหรือตุงใจในฐานะเครื่องบูชาอันเป็นมงคล ใช้สักการบูชาพระบรมสารีริกธาตุหรือพระพุทธรูปเป็นส่วนมาก นอกจากนี้ ยังพบหลักฐานตุงในความหมายแห่งความเป็นมงคล ในสถาปัตยกรรมที่วิหารวัดภูมินทร์ อ.เมือง จ.น่านซึ่งกำหนดอายุในราวต้นพุทธศตวรรษที่ 25 โดยวินัย ปราบริปู ให้ความเห็นว่า “ส่วนเสาหล่อสองต้นข้างประตูทั้งสี่ด้านเสมือนทำหน้าที่รองรับหน้าบันผนังด้านนอก ออกแบบลวดลายตกแต่งลักษณะเป็นแถบห้อยจากบัวหัวเสา สะท้อนให้เห็นถึงวัฒนธรรมการห้อยตุงประดับอาคารของชาวล้านนา โดยช่างปั้นปูนทำลวดลายเลียนแบบตุงผ้าได้อย่างประณีตงดงาม” (วินัย ปราบริปู, 2552)

รูปที่ 8 วิหารวัดภูมินทร์ อ.เมือง จ.น่าน

ตุ้มใจในฐานะเครื่องอุทิศแด่ผู้ตาย

เมื่อปีพุทธศักราช 2551 ตุ้มประเภทผ้าทอของชาวได้อี้อ ได้ถูกทอขึ้นเพื่อใช้เป็นเครื่องประกอบในงานพระศพของสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอเจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ โดยช่างทอชาวได้อี้อที่บ้านเกิด อ.ปัว และบ้านทุ่งสุน อ.ทุ่งช้าง จ.น่าน นำโดยนางศดานันท์ เนตรทิพย์ และนางศรีสวลัย คำรังษี ปัจจุบันผืนต้นแบบแขวนอยู่ที่วิหารวัดภูเก็ด อ.ปัว จ.น่าน (รูปที่ 9) และได้ใช้เป็นแม่แบบให้กับตุ้มได้อี้อในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา รูปแบบตุ้มที่ใช้ในงานพระศพ เป็นตุ้มผ้าทอจากเส้นฝ้าย ขนาดความยาวผืนละ 5 เมตร กว้าง 50 เซนติเมตร ทอด้วยเทคนิคการขีด แสดงแม่ลายรูปปราสาทแบบต่างๆ กัน ประกอบด้วยลายปราสาทตั้งบนเรือเป็นลายประธาน ยอดบนสุดเป็นรูปนกยูงคู่หนึ่ง และประดับลายดอกแก้วดอกจัน มีช้างแบกอยู่ที่ด้านล่าง ส่วนด้านล่างสุดเป็นลวดลายที่เรียกว่าลายน้ำไหล แขนงที่เสาสงสรอบบริเวณมณฑลพิธีท้องสนามหลวง ในฐานะเครื่องอุทิศถวาย

รูปที่ 9 ตุ้มต้นแบบ เทคนิคการขีด ที่วิหารวัดภูเก็ด อ.ปัว จ.น่าน

เป็นที่น่าสังเกตว่า ตุ้มที่ใช้ถวายที่หน้าพระประธานในพระวิหาร ตุ้มรูปปราสาทเป็นรูปแบบที่พบมากที่สุดที่เขต จ.พะเยา และ จ.น่านโดยเฉพาะในกลุ่มคนได้อี้อ มักปรากฏการเขียนชื่อและคำอุทิศไว้ที่ชายตุ้ม หรือในกรณีทำเป็นบุญกุศลให้แก่ตนเองในภายหลังมักเขียนว่า

ตานไว้ภายในภาชนะ โดยมีความเชื่อกันโดยทั่วไปว่าเป็นการสร้างบุญกุศลชนิดหนึ่งและปรารถนาให้ผู้ล่วงลับได้ไปสถิตยังวิมานในสวรรค์

สำหรับประเพณีการถวายตุ้มในการตายครบ 100 วัน ยังปรากฏอยู่ในปัจจุบันในจังหวัดน่าน เช่น ที่วัดร่องแ่งและวัดต้นแหลง อ.ปัว จ.น่าน

“การถวายตุ้ม ในวันครบรอบวันตายครบ 100 วัน (หรือสามารถถวายได้จากนั้นเล็กน้อย) โดยไม่จำกัดรูปแบบ ขึ้นอยู่กับญาติของผู้ตายจะเห็นสมควรและขึ้นอยู่กับสถานะทางการเงินของครอบครัวนั้นๆ” (ธวัชชัย เนตรทิพย์, สัมภาษณ์, 1 ตุลาคม 2561)

อภิปรายผล

อาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า ตุ้มทั้งสามประเภท ทั้งตุ้มเหล็กตุ้มทอง ตุ้มสามหาง และตุ้มใจ ในปัจจุบัน ล้วนถูกนำไปใช้ในงานอวมงคลที่เกี่ยวกับการตายด้วยกันทั้งสิ้น โดยจากหลักฐานทางศิลปกรรมในช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ 24 นั้น ยังไม่ปรากฏหลักฐานว่าถูกนำมาใช้กับงานอวมงคล ต่อมาภายหลังจากความแพร่หลายของคัมภีร์ไบเบิลประเภทอานิสงส์ หลังพุทธศตวรรษที่ 24 เป็นต้นมา เริ่มมีการคลี่คลายคติความเชื่อและการใช้งานมาเป็นเครื่องอุทิศแด่ผู้ตายอย่างเด่นชัดขึ้น ทั้งนี้คัมภีร์ไบเบิลประเภทอานิสงส์ จึงอาจเป็นปัจจัยสำคัญในการกำหนดหน้าที่การใช้งานตุ้มประเภทต่างๆ อีกทั้งทำหน้าที่คล้ายเอกสารรองรับความเชื่อทางพุทธศาสนาและสนับสนุนประเพณีและพิธีกรรมท้องถิ่น อย่างไรก็ตาม จากคติความเชื่อที่ปรากฏอยู่แสดงให้เห็นว่า ตุ้มนั้นยังอยู่ในฐานะเป็นวัตถุที่เป็นมงคล แม้จะถูกใช้ในงานอวมงคลก็ตาม

เอกสารอ้างอิง

- กรมศิลปากร. (2515). คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัดและพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์. พระนคร: สำนักพิมพ์คลังวิทยา.
- กรมศิลปากร. (2515). สมบัติศิลปจากบริเวณเขื่อนภูมิพล. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ท่าพระจันทร์.
- ชาญคดี อารณ อารณ. (2556). เวสสันดรชาดก: จิตรกรรมกับสังคมล้านนา. วิทยานิพนธ์ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.

ดิ ครอคโค และ เวอร์จิเนีย แมคคีน. (2555). **รอยพระพุทธรบาท พระพุทธเจ้า5พระองค์ ในภัททกัปนี้ ตามกรอบความคิดแบบสิงหล-สยาม** (สมหวัง แก้วสุฟอง, ผู้แปล).

กรุงเทพฯ: มูลนิธิพิริยะ ไกรฤกษ์.

ทวี สว่างปัญญากร. (2527). **ตำนานเมืองยอง**. เชียงใหม่: ทรัพย์การพิมพ์.

ธวัชชัย เนตรทิพย์. (2561, 1 ตุลาคม.) ราชภัฏ, บ้านเกิด อ.ปัว จ.น่าน. **สัมภาษณ์**.

นันทนา ชุตินวงศ์. (2533). **รอยพระพุทธรบาทในศิลปะเอเชียใต้และเอเชียอาคเนย์**. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.

พรทิพย์ เนตรทิพย์. (2561, 1 ตุลาคม.) ราชภัฏ, บ้านเกิด อ.ปัว จ.น่าน. **สัมภาษณ์**.

เบญจพล สิทธิประณีต. (2549). **ตุง**. เชียงใหม่: นพบุรีการพิมพ์.

พระเทพวชิรธรรมาภรณ์ สุรพงษ์ จานวโร. (2540). **มงคล108ในรอยพระพุทธรบาท (อรรถกถา พุทธปาทลภกณ)**. กรุงเทพฯ: สำนักราชเลขาธิการ.

พระธรรมราชานุวัตร. (2508). **มหาชาติภาคพายัพ ส่วนนอก สร้อยสังกร**. เชียงใหม่: สังฆการพิมพ์.

พระพุทธโฆสะเถระ. (2552). **อรรถกถาภาษาไทย พระสูตรตันตปิฎก มัชฌิมนิคาย อุปริปัณณาสก์ ปัญจสุทนี**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระมหาสิงห์คำ รักษ์ป่า. (2543). **การศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์อานิสงส์ล้านนา**. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาและวรรณคดีล้านนา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

ภาณุพงษ์ เลหาสม. (2541). **จิตรกรรมฝาผนังล้านนา**. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.

มณี พยอมพงศ์. (2548). **ประเพณีสิบสองเดือนล้านนาไทย**. เชียงใหม่: ส.ทรัพย์การพิมพ์.

วินัย ปราบริปู. (2552). **วัดภูมินทร์ สิริศิลปกรรมมหาสมบัติแห่งเมืองน่าน**. กรุงเทพฯ: เซ็นจูรี 21.

ศักดิ์ชัย สายสิงห์. (2556). **พระพุทธรูปในประเทศไทย รูปแบบ พัฒนาการและความเชื่อของคนไทย**. กรุงเทพฯ: ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.

ศักดิ์ชัย สายสิงห์. (2556). **ศิลปะล้านนา**. กรุงเทพฯ: ศิลปวัฒนธรรม.

สงวน โชติรัตน์. (2553). **ประเพณีไทยภาคเหนือ**. พิมพ์ครั้งที่ 3. นนทบุรี: ศรีปัญญา.

- สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. (2549). **อานิสถ์ล้านนา การปริวรรตและสาระสังเขป**. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- สันติ เล็กสุขุม. (2555). **ศิลปะภาคเหนือ ทรัพยากรชัย-ล้านนา**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.
- สันติ เล็กสุขุม และ กมล ฉายาวัฒน์. (2524). **จิตรกรรมฝาผนังอยุธยา**. กรุงเทพฯ: ไทยคดีศึกษา.
- สุรพล ดำริห์กุล. (2544). **ลายคำล้านนา**. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.
- แสง มละแซม. (2538). **ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นคนของย้ายแผ่นดิน: การเคลื่อนย้ายและการตั้งถิ่นฐานของคนอยู่ในเมืองลำพูน (พศ.2348-22445)**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิเจ เอช ดับเบิลยู ทอมป์สัน.
- อภิธาน สมใจ. (2541). **งานศพล้านนา: ปราสาทนักษัตรลึงค์คู่ไม้ศพ**. เชียงใหม่: กลางเวียงการพิมพ์.
- อานุกาพ นันติ. (2562, 13 เมษายน). ราชภัฏ, อ.พาน จ.เชียงราย. **สัมภาษณ์**.
- Munier, C., & Aung, M. (2007). **Buddhist Murals V1**. Bangkok: White Lotus.